

Török Attila

ZÖLDSÉG ÉS ÁLLAMREZON

Előrekíváncozik: tisztában vagyunk vele, hogy esetleg bizarrnak, de legalábbis erőltetettnek tűnhet az alábbi írás gondolatmenete, amelynek lényege: egy nem is túl jelentős mezőgazdasági ágazat sanyarú helyzetéből következtetni a magyar társadalom illetve a „politikai osztály” általános mentális állapotára illetve torzulásaira, valamint a gazdaság működésének néhány fontos sajátosságára. Az Értől az Óceánig, a karalábétól a magyar társadalom sorskérdéseig – ha úgy tetszik. Ez egyben kísérlet a rendszerváltozás kudarcát magyarázni próbáló diskurzus perspektívájának egy-két új szemponttal való tágítására is.

E kudarc ma már jóhiszeműen nem tagadható. E kudarcnak köszönhető, hogy a mai magyar társadalmi-gazdasági valóság apokaliptikus értelmezési kísérletei eléggé termékeny talajra találnak. (Az „apokaliptikus” szót ezúttal nem az eredeti, 'leleplező', hanem az ebből eredeztethető, másodlagos, a 'végítélet'-tel összefüggő jelentésében használjuk.¹) E végítélet legerőteljesebb, de korántsem egyedüli magyarországi szószólója Bogár László. Munkásságára – a benne alkalmazott értelmezési keretek szokatlan tágassága és eredetisége ellenére – talán némi árnyékot vetnek stílusának obszesszív-kompulzív vonásai, illetve a statisztikai apparátus kezelésének esetenkénti önkénye. Nagyívű víziójában a magyar társadalom gonosz külső erőknek kiszolgáltatott, létérdekeit felismerni képtelen, a végső pusztulás lejtőjén tehetetlenül sodródó nemzeti közösség. És valóban: még a szovjet birodalom „legvidámabb barakkjaként” is törvényszerű volt a lecsúszás. Reménykedni legfeljebb abban lehetett, hogy a kollektivisták és hazugságokra épült társadalmi modell okozta mentális torzulások nem lesznek maradandóak, gyorsan gyógyulnak. A „rendszerváltást” követően azonban új remények keletkeztek, s e remények a negyvenéves történelmi zsákutca okozta lemaradás gyors felszámolását ígérték. Közel egy emberöltővel a változást követően azonban ezek a remények is eloszlóban vannak. Az egykor még reménykedő ország fájdalmasan szembesül a ténnyel: a mentális torzulások tömege bizony nem múltó rosszullet. A fontosabb gazdasági szereplők és az állampolgárok egy jó részének is döntően az állami újraelosztás kegyeit kereső, a valódi gazdasági értékteremtést kerülő stratégiai és a politikai osztálynak az ezt bátorító, paternalista társadalmi reflexekre építő ténykedése „a közlegelők tragédiájára”² emlékeztető helyzethez vezetnek.

Ezeknek a folyamatoknak a fonákja pedig az új évezred első tíz évének, különösen a második baloldali ciklus kormányainak fiskális politikája. Az adósságszpirálban fuldok-

¹ Az *apokalüpszisz* (ἀποκάλυψις) szó eredeti jelentése a 'reveláció'-val azonos, azaz a takarás megszűnésének, a felfedésnek az aktusára utal.

² Ezt először Garret HARDIN írta le: *The Tragedy of the Commons*, Science 1968. december 13., 1243–1248.

ló, a fenntarthatatlan adórendszer fenntartásának illúziójába kapaszkodó pénzügyi kormányzat harsány trombitaszóval küldte csatába adókommandóit a legfőbb gonosz, a szürkegazdaság ellen. „Csapataink harcban álltak”, olykor még győztek is, persze elég gyakran csak pirruszi győzelmeket aratva. Sohasem tudjuk meg ugyanis, hány önfoglalkoztató kisvállalkozó jutott éppen a kíméletlen szigorral lecsapó adókommandók miatt arra a végső és súlyos elhatározásra: itt bizony nem lehet. (Anekdotikus bizonyíték mindenestre bőven akad erre.) Utóbbiak ma az inaktívok vagy a regisztrált gazdaságot messze elkerülők táborát erősítik. Nem mintha az adóelkerülés helyes cselekedet lenne, ám a kordé elé fogott, nem húzó sovány számár agyonverése sem mindig megoldás. Esetleg könnyebb kordé, nem annyira húsba vágó istráng, jobb takarmány kellene. Ez nincsen, így az elmúlt évtized magyar valóságában az állam egyszerre tesz nagyvá vállalkozókat: ők a viszonylag kevesen „jókor, jó helyen – értsd: közbeszerzések közelében – lévő”, és tesz tönkre vállalkozókat. Ők sokkal többen vannak, s az egyébként mitikus tulajdonságokkal felruházott, valójában sokszorosan megnyomorított magyarországi piacon próbálnak boldogulni. Nemcsak a fenntarthatatlan adórendszer, hanem a saját nélkülözhetetlenségét minden áron bizonyítani akaró bürokrácia is nyomorítja őket. (A bizonyítás érdekében semmilyen ár, így akár az egyébként általa szolgálendő gazdaság, ha úgy tetszik, a gazdaállat elpusztítása sem túl magas.) A különféle területi entitásoknak és ezek önkormányzatainak az apadó állami források mellett a külföldi működőtőke jelenti a túlélés reményét. Érdemes vidéki településeink fejlesztési stratégiáit átlapozni: szinte mindegyikben ott a csodavárás, a „külföldi befektető” alakjában bevonuló felmentő sereg által megmentendő, ostromlott erősség víziója. (Kisebb települések esetében esetleg a falusi turizmussal, olykor pedig a gyógyfürdő létesítésével kombinálva.) Úgyszólván „paradigmatikus” elvvé szilárdult, hogy egy-egy térség saját természetföldrajzi és humánerőforrás-adottságai, illetve gazdálkodási hagyományai a külső, lehetőleg külföldi, jelentős összegekkel megjelenő befektető hiányában semmilyen kitérésre nem adnak lehetőséget. E befektető hiányában – s e hiány inkább szabály, mint kivétel – törvényszerű a hanyatlás, lecsúszás, a tétlenség.

A fentiek fényében tekintsük végig az elmúlt húsz év magyar gazdaságának talán leglidércesebb fejleményét. Azt, hogy egyszerre növekedtek drámaian a vidéki gazdasági inaktivitást jelző mutatók³ és szorultak vissza a munkaintenzív mezőgazdasági kultúrák (lásd az 1. és 2. táblázatokat). Ugyancsak drámaian. Elkerülhetetlen, hogy ezt olvasva többen kedvetlenül és enerváltan legyintsenek: nem tudják ezek, hogy miről beszélnek. Majd éppen pont Kert-Magyarország hiányzik nekünk. Ezért gyorsan szögezzünk le: igen, tudjuk. A teljes mezőgazdasági alapanyag-termelés csakugyan a bruttó hazai terméknek mindössze mintegy 4%-át, ezen belül a munkaintenzív kertészeti kultúrák

³ „[...] a rendszerváltás után Magyarországon [...] rendkívüli mértékben megnőtt az inaktívok száma. A vidéki térségek jelentős részében az 50%-ot is meghaladja ez az arány.” CZAGÁNY László – FENYŐVÁRI Zsolt: *Inaktivitás és mezőgazdasági munkavégzés a vidéki Magyarországon = Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*, szerk. Lengyel Imre – Lukovics Miklós, JATEPress, Szeged, 2008, 167–173.

kevesebb mint 1%-át adják. Azaz világos, hogy az egész kérdéskör makrogazdasági jelentősége statisztikai értelemben csekély. Az Audi Hungária csak hozzátold egy szárnyat győri üzeméhez, vagy beindul Kecskeméten a Mercedes, s már a teljes zöldség- és gyümölcsstermelést jócskán meghaladva növekszik a GDP.⁴ Ám a statisztikai értelemben vett „makrogazdasági súlynál” a kérdés mégis sokkal több figyelmet érdemel. Százezres populáció (inkább ez, mint „tömeg”) társadalmon kívülre csúszása, anyagi-szellemi leépülése a tét. Amint azt a KISZ-es agit-prop brigád annak idején, a ’80-as évek végén oly találóan megfogalmazta: jövönk a tét... Legalábbis néhány tájegység esetében. Amelyekre vonatkozóan az inaktivitást számszerűsítő statisztikai adatoknál többet árul el a kora délelőttönként, nyáridőben is a kocsmaasztalokat támasztó megannyi 30-40 éves férfi. Nem, nem csak Borsodban.

A fejlemény lidérces, emellett ellentmondani látszik a józan észnek és a legtöbb gazdasági törvényszerűségnek. A termelékenyebb és jobban fizetett ipari és szolgáltatási tevékenységek valóban elszívhatják a munkaerőt a kevésbé jövedelmező mezőgazdaság elől. Így az egyik termelési tényező – a munkaerő – hiányában egy sor mezőgazdasági kultúra termelése visszaeshet vagy el is tűnhet.⁵ A felszabaduló munkaerő magasabb hozzáadott értéket eredményező ágazatokba vándorol, ám a globalizált agrárkereskedelem jóvoltából mindenki jól jár: a fogyasztó külföldről olcsóbban jut hozzá ezekhez a termékekhez. A messziről érkező zöldség vagy gyümölcs persze talán kevésbé friss, meg persze csak az egyelőre még most is viszonylag olcsó kőolaj teszi lehetővé, hogy egy szem krumplit vagy paradicsomot saját energiatartalmának több százszorosáért szállítsanak ide Európa másik feléből. (Elvégre Kína is ettől sikeres: a korábban a földeken dolgozó vidékiek a nagyvárosokba áramlanak, és termelékenyebb ipari munkát végeznek, még hozzá százmilliószámra.)

Ám nálunk nem ez történik. A munkaerő ebből az ágazatból jellemzően nem magasabb termelékenységre áttér, hanem tartós, gyakran visszafordíthatatlan inaktivitásban vonul. A zöldség- és gyümölcsstermesztés csökken, ám nem a munkaerőnek a termelékenyebb ágazatokba vándorlása miatt. Más ok áll a jelenség hátterében: a csekély hatékonyságú, tehát drága és nem minőségi termelést kiszorítják a liberalizált európai uniós agrárkereskedelem előnyeit megragadni képes külföldi agrártermelők. (Nem csak európaiak, példa erre a magyar fokhagyma vesszőfutása, a kínai fokhagyma magas piaci részesedése.) Az, hogy ezeknek a minősége mindig rosszabb, mint a „bezzeg a magyar” terméké, természetesen önámítás. Egyes, az agroklímáik feltételekre érzékeny, illetve a távolsági szállítást nehezebben tűrő termékek esetében azonban természetesen akár igaz is lehet.

⁴ A német tulajdonban lévő győri üzem árbevétele 2008-ban mintegy 1400 milliárd Ft volt, ez a GDP-nek mintegy 5%-a. Az arány persze némileg félrevezető, hiszen ez csak *árbevétel*, nem pedig *hozzáadott érték*, mely utóbbira vonatkozóan legfeljebb becslések léteznek. A zöldség- és gyümölcsstermesztés esetében a két szám aránya nyilván kedvezőbb, azaz az árbevételnek jóval nagyobb százaléka egyben hozzáadott érték is.

⁵ „[...] a mezőgazdasági tevékenységekre fordított (nem mezőgazdasági főfoglalkozásból származó) időráfordítás meghaladja a kétmilliárd órát, ami az összes termelő (kereső) munka időalapjának 20%-át teszi ki, ezzel szemben a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez 3-4 százalék.” CZAGÁNY-FENYŐVÁRI: *I. m.*

Tisztában vagyunk azzal is, hogy nem valamilyen agrárgazdasági folyóiratban jelenik meg ez az írás. Néhány statisztikai adat mindazonáltal idekívánkozik.

A számok önmagukért beszélnek. Az elmúlt évtizedben mintegy feleannyi gyümölcs termett, mint a nyolcvanas években, a zöldségtermesztés is jelentősen, mintegy 20%-kal

1. táblázat
Zöldség- és gyümölcsstermelés Magyarországon,
1000 tonna

Éves átlagok	Zöldség	Gyümölcs
1970–1979	1838	1409
1980–1989	1951	1701
1990–1999	1972	822
2000–2009	1614	884

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Statad 4.1.

esett vissza. A gyümölcsstermesztés jóval nagyobb hanyatlását egyetlen tényező, az almatermelés válsága magyarázza: az 1980-as évek rekordtermése (1986) és 2000-es évtized negatív rekordja (2007) között mintegy a hatszoros különbség. Közismert, hogy az alma volt az a friss gyümölcs, amelynek felvevőpiaca döntő részben a KGST, elsősorban a Szovjetunió volt. (Erre a piacra egyébként jellemzően nem túl vonzó, szélsőséges esetben pedig még a kevésbé igényes szovjet vevőt is megbotránkoztató minőségű konzervipari termékeket szállított a magyar élelmiszergazdaság.) A többi friss termék nagyobb részben már akkor is Nyugat-Európában talált vevőre, ezek esetében a termelés hanyatlását nem a piac összeomlása, hanem a hazai versenyképességgel összefüggő tényezők magyarázták.

Ismerve a magyar mezőgazdaság hanyatlására figyelmeztető számokat, a kép – első ránézésre – önmagában nem is annyira katasztrofális, mint gondolnánk. Második pillantásra azonban mégis az. Míg a magyar zöldség-gyümölcsstermesztés – jelentős szerkezeti átrendeződés mellett – legalábbis a kivitel értékét tekintve úgy-ahogyan meg tudta őrizni külpiaci pozíciót, addig itthon mennyiségét tekintve hatalmas, az export csökkenéséhez mérhető piacvesztést volt kénytelen elszenvedni. Részben a csökkenő fogyasztás, részben a behozatal előtt korábban magasodó korlátok lebomlása miatt.

2. táblázat
Zöldség- és gyümölcsstermelés és külkereskedelem
Magyarországon, 1000 tonna

	1986-90*	2007
Termelés	3711	2204
Kivitel	1311	801
Behozatal	198	680

* Éves átlag

Forrás: FRUITVEB Magyar Zöldség-
Gyümölcs Szakmaközi Szervezet

Általában összeszűkültek a termékpaletta, ám nem csak vesztesek voltak. Az almaexport például úgy-szólván megszűnt, helyébe néhány más termék, így elsősorban a csemegekukorica lépett. Új sikertermék a spárga, de vesztes az egres, szakszerűbb nevén köszméte, melynek szinte teljes világexportja Magyarországról származott a hetvenes–nyolcvanas években. Megmaradt a magyar meggy-nagyhatalom, odalett a málna. Nagyot zuhantak a fűszerpaprika exportpozíciói, jöllehet e termék igazi hungarikum, egyértelmű minőségi fölénnyel. Mindez azonban azokban az évtizedekben történt, amikor az élelmiszerkereskedelem is jelentős mértékben „globalizálódott”. Ez magyarázza, hogy gyakran növekvő mennyiségek mellett is jelentősen romlott a magyar szállítók világkereskedelmi pozíciója. (Például 1980-ban 14 ezer tonna zöldpaprika exportja még közel 5%-os

3. táblázat
A magyar zöldség-gyümölcs export világti jelenléte, 1970–2008

	1970			1980			1990			2008		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Alma, étkezési	258800	3	12,5	409500	2	13,2	311900	4	8,7	n. é.	n. é.	n. é.
Sárgabarack	12998	4	16,2	6675	5	9,05	12125	4	12,7	2844	15	1,3
Cseresznye	749	7	7,6	228	12	2,6	1700	13	2	n. é.	n. é.	n. é.
Körte	5633	13	1	7084	17	1,1	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.
Zöldborsó	1381	5	7,6	539	6	2,6	5200	6	7	n. é.	n. é.	n. é.
Szilva	8229	6	7,2	11676	5	7,2	2800	13	1,2	17011	10	3,4
Málna	719	4	12,6	3053	1	26,5	6060	1	28,9	n. é.	n. é.	n. é.
Meggy	4946	1	55,2	2314	2	36,8	11914	1	86,5	24562	1	44,7
Görögdinnye	13199	5	6,2	47122	3	10,7	10942	17	1,6	73113	11	3,2
Fagyasztott zöldség	13337	4	10,5	29447	10	5,5	52374	11	4,4	48546	17	1,3
Fűszerpaprika	n. a.	n. a.	n. a.	9717	4	10,9	5744	7	3,5	2676	15	0,5
Zöldpaprika	13321	4	9,9	14044	8	4,7	12920	8	2	22106	15	1
Dió, héjában	1300	8	2,5	392	11	0,5	n. é.	n. é.	n. é.	1051	9	0,8
Egres	1283	1	100	4527	1	100	7374	1	95	n. é.	n. é.	n. é.
Csemegekukorica, fagy.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	50892	2	18
Csemegekukorica, tart.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	136254	2	20,8
Ribizli	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	832	5	5,4
Spárga	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	n. é.	3145	10	1,1
Összesen	335895			546318			441053			383032		

A= export, tonna

B=helyezés az exportőr országok ranglistáján

C=%-os részesedés a világelexportból

n.é.= nem értelmezhető

n.a.= nincsen adat

Forrás: FAOStat, Trade alapján saját számítások

világkereskedelmi részesedést harcolt ki, 2008-ban 22 ezer tonnái is csak 1%-ra volt elegendő.) Míg egy-két termék esetében – elsősorban a csakugyan szinte valamennyi európai üzlet polcaira eljutó csemegekukorica említhető – a globalizáció lendületével egy igazi kis sikerágazat teremtődött meg, ennél jóval több termék esetében külpiaci pozíciók leépülése és jelentős hazai piacvesztés volt megfigyelhető. (Igaz, a csemegekukorica feldolgozott termék, s a feldolgozást jellemzően tőkeerős, külföldi tulajdonban lévő vállalkozások végzik. A hazai vállalkozások csak alapanyag-termelők.)

Ezekben az esetekben a globalizáció potenciális felhajtóereje ellenére egész termelési kultúrák sorvadtak el. Olyan kultúrák, amelyek számára a hazai agroklímatis viszonyok kedvezőek, a piacrajutás alapvető földrajzi feltételei úgyszintén.⁶ A sorvadás oka nyilván a versenyképtelenség, annak oka pedig a korszerűtlen, drága, alacsony minőségű termelés, illetve a piacrajutás csatornáinak átjárhatatlansága. Érthetőbben: a fizikai (tárolók, hűtőházak, válogatók, osztályozók, csomagolók, minőségellenőrzési pontok és esetleg feldolgozók) és a kereskedelmi-pénzügyi infrastruktúra (felvásárlók, hitelezők) hiánya. Egy-egy ilyen sorvadási folyamat végeredménye pedig – s ezzel vissza is kanyarodtunk írásunk legelejére – némi pátosszal szólva egy-egy újabb szög a magyar vidék valamelyik, feldolgozó- vagy szolgáltatóipart vonzani képtelen tájegységének koporsójába.

Az elmúlt húsz év sikerei mögött nagyrészt magánbefektetők, kudarcai mögött kormányzatok állnak. (Az ellenkezőre is van példa, csak kevés.) Márpedig a zöldség- és gyümölcsstermesztés olyan gazdasági tevékenység, amely külföldi befektetőket nem vonz, kormányzati törődésre viszont annál nagyobb szüksége van. Az elmúlt húsz év kormányzatai pedig ezt a törődést nem adták meg. (Az „éhenhalni sok, megélni kevés” szó-lással leírható pénzügyi támogatás nem ilyen törődés.) Az ágazat és a kormányzat kapcsolatának legemlékezetesebb pillanatai bohózatba kíváncsok: ki ne emlékezne például a világos színű öltönyeit feltűnő színű ingekkel kombináló, a világ legtávolabbi országait kertészeti (!) együttműködés kiépítése ürügyén végiglátogató operett-miniszter alakításaira.

Húsz esztendő egyetlen „agrárkormányzata” sem értette meg (ha megértette, akkor pedig képtelen volt a cselekvésre), hogy a jellemzően szétaprózott földtulajdon miatt a termelés is szétaprózott. A piacrajutáshoz viszont elengedhetetlen, hogy a szétaprózott termelésnek legalább a feldolgozása – mégoly csekély hozzáadott értéket eredményező feldolgozása – koncentrált legyen. A rendszerváltás előtti nagy agrárvállalatok erre általában alkalmasak voltak, mára azonban hírmondó sem maradt belőlük. A kolhozosítás, majd a kolhozatlanítás traumáját el nem szenvedő országokban ezt a koncentrációt jellemzően kétféle piaci szereplő végzi. Az egyik a termelők valamilyen önkéntes társulása nyomán létrejövő szövetkezés, magyar (nem) megfelelője a TÉSZ (termelési és értéke-

⁶ A FRUITVEB 2009. májusában készült elemzése (*A magyar zöldség-gyümölcs ágazat stratégiai megvalósíthatósági tanulmánya*) szerint például Budapest 500 km-es körzetében 80, 1000 km-es körzetében pedig 300 millió fogyasztó él.

sítési – vigyázat! nem szövetkezet, csak – szervezet). A másik a helyi földtulajdonosok közül kiemelkedő magánvállalkozó, aki saját kockázatára befektet a feldolgozás tőkevaiba, és kiépíti a megfelelő kereskedelmi szervezetet. A környékbeli termelőkkel ezt követően sajátos, valamelyest aszimmetrikus, de szimbiotikus, *love and hate* viszony jön létre. A termelők ugyan úgy érzik, hogy a „nagy hal” helyzetükkel visszaélve ha nem is felfalja, de kizsákmányolja őket. Ám feldolgozatlan termékeik előtt mégiscsak megnyílik a lehetőség, hogy eljussanak a legtávolabbi piacokra, azaz a világpiacra. Az előbbi inkább a fejlettebb országokra, például Hollandiára és Olaszországra, az utóbbi a kevésbé fejlettekre, így például Törökországra jellemző. (Ez utóbbi például egyetlen termékből a teljes magyar feldolgozatlan növényi termékexportot megközelítő, olykor meghaladó értékben exportál. E milliárd dolláros termékfolyam nem is túl nagyszámú, jellemzően a termőterülethez kötődő magánvállalkozó feldolgozóüzemein keresztül áramlik a világkereskedelemben.)

Magyarországon talán az erőszakos kolhozosítás rossz emlékei, talán a szélsőséges individualizmus valamilyen turáni átka miatt az előbbi, a szövetkezésre épülő megoldások nem nagyon kapnak erőre. A magántőke pedig elsősorban a nagyon kevés élőmunkát igénylő szántóföldi növénytermesztést vette célba. (Egyedül a takarmánykukorica exportja közel egymilliárd dollárt hozott 2008-ban.) A sokkal, de sokkal több élőmunkát felszívni képes zöldség- és gyümölcstermesztésre kevésbé jellemző Magyarországon, hogy egy-egy tájegység kistermelőire építve magánbefektető feldolgozóüzemet indítson be.

Egy esetleges téveszmét is el kell oszlatni. A friss zöldség vagy gyümölcs exportja nem „a szegény országok sportja”. Az agrártermékek világkereskedelmét ismertető statisztikákból egyértelmű: a mérsékelt égövi termékek vezető exportőrei rendszerint a Magyarországnál jóval fejlettebb európai országok, Olaszország, Spanyolország, Hollandia, Franciaország. Igaz, e statisztikák nem említik, vajon termelésükben milyen szerep jut az ottani bérszínvonal alatti jövedelem mellett foglalkoztatott állandó, illetve szezonális bevándorlóknak. Nálunk ilyen bevándorlók tömegesen nincsenek, ám a vidéki inaktivitás számait ismerve tíz- és százazrek vegetálnak jóléti transzferekből. Ők jelenlegi, nagyon alacsony jövedelemszintjüket meghaladó bevételre tennének szert,⁷ ha elkezdődne a magyar agrárium élőmunka-intenzív növénytermesztő ágazatainak újbóli felvirágzása. (Legalábbis mennyiségi értelemben már volt egy ilyen felvirágzás: a hetvenes években kezdődött.)

Megkockáztatható, hogy ennek a – makrogazdasági értelemben csakugyan nem túl jelentős – ágazatnak a jelenében meglehetősen élességgel tükröződik az elmúlt húsz év megannyi hibája, bűne, zsákutcás tévelygése. A „szocialista nagyiparra” általában igaz volt, hogy az akkori termékszerkezete és műszaki színvonala mellett vállalatai nem

⁷ A spanyolországi fóliasátrokban dolgozó, jellemzően marokkói feketemunkások például napi 32-37 eurót keresnek (8600–10 000 Ft). Lásd Pierre DAUM: *Paradicsom tél közepén*, Le Monde Diplomatique (magyar kiadás) 2011. március 14.

maradhattak meg. A gyökeres változást pedig csakis külföldi befektetőktől lehetett remélni. (Gyakran ezektől is hiába, a korszak lehangosabb sikertörténetei a külföldi vállalatóriások zöldmezős beruházásai voltak.) A munkaintenzív mezőgazdasági kultúrák esetében is megfigyelhető volt az agrártechnológiai lemaradás, a nem megfelelő fajtaválaszték és (általában) minőség. A felzárkózáshoz szükséges szakmai ismeretek azonban sokkal inkább adottak voltak, leginkább az új birtokszerkezet és a tőkehiány akadályozta meg, hogy csakugyan érvényesüljenek. Ellentétben a feldolgozóiparral, az állami szerepvállalás a vidékfejlesztést is meghatározó agráriumban soha nem lett volna aggályos. Egyszerűen hiányzott hozzá a politikai elszántság és a kormányzati szellemi kapacitás.

A rendszerváltozást követő évek délibábos légkörében eleve nem lehetett vonzó a sok fáradsággal és magas kockázat mellett is csak szolid eredményt hozó tevékenység. A korszak Magyarországon – méginkább az ezredfordulót követően – jellemzően visszaszorult az egykoron még sokakat lelkesítő „kiszgazda”-mentalitás. Valamirevaló életpályát csakis egy multinacionális vállalat szervezeti hierarchiájának valamelyik felső- vagy középszintjén, az államigazgatásban, illetve a pártokráciában, a kivételezett szerencsések „bónuszaként” pedig Brüsszelben tud elképzelni az igyekvő pályakezdő. Ne vessük meg érte: a rendszerváltás demokratikus és piacgazdálkodó köztársaságának államrezonja⁸ a közjó eszméjét teljesen kifacsarta és kiüresítette, az Aquinói Szent Tamás által a közjával kapcsolatban megfogalmazottakat⁹ pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Ennek eredményeképpen az állam működését irányító legfőbb elv a hatalmat demokratikus úton megszerző pártok, érdekcsoportok és azok klientúráinak jólétét szavatoló jövedelem-újraelosztási mechanizmusok zavartalan üzemeltetése lett. Nem egyszerűen a parttalan korrupcióról van szó. Sokkal inkább arról, hogy a megosztott és gyenge civiltársadalom hiányzó önvédelmi reflexeit kihasználva folyamatosan „termelődnek újra” a kiváltságok egymást erősítő hálózatai.¹⁰ (E jéghegy csúcsa a közbeszerzések ecsedi lánca, talpzata pedig a köztulajdonban lévő vállalatok mindennapi működése.) A vállalkozó és dolgozó, felelős kistulajdonos polgár jóléte ebben a felfogásban nemigen volt beleerőltethető. Az ennek megteremtését célzó próbálkozások a rendszerváltozás második évtizedében

⁸ Az *államrezon* fogalmat a Friedrich Mienieke által adott, „az állam cselekvési alapelve, az állam mozgástörvénye” definíció szerint értve; lásd Friedrich MIENEKE: *The Doctrine of Raison D'Être and its Place in Modern History*, Praeger Publishers – Yale UP, New York – Washington – New Haven, 1957, 71.

⁹ Például: „Iniustae autem sunt leges dupliciter. Uno modo, per contrarietatem ad bonum humanum, e contrario praedictis, vel ex fine, sicut cum aliquis praesidens leges imponit onerosas subditis non pertinentes ad utilitatem communem, sed magis ad propriam cupiditatem vel gloriam”. *Summa Theologica*, I–II., q. 96, art 4. = Divi THOMAE AQUINATIS *Opera Editio Altera Veneta complectens Summae Theologiae*, XXII., kiad. Simoni Occhi, Venetia (Velence), 1755, 267. („Kétféleképpen lehet igazságtalan a törvény. Egyfelől, ha ellentétes az egyetemes emberi jóval. Másfelől, ha a hatalommal bíró olyan törvényeket hoz, melyek terhesek alattvalói számára, és nem a közjót szolgálják, inkább saját kapzsiságát és dicsőségét.” Saját fordítás. A Magyarországon széles körben elérhető egyetlen magyar nyelvű kiadás – Telosz, 1995 – csupán az I–XXIV. Kérdéseket tartalmazza.)

¹⁰ Ezeknek a kiváltságoknak volt szinte a jelképe a főleg a kilencvenes évek megannyi, állandóan siető minisztériumi főtisztviselőjének szolgálati autóján süvítő sziréna. A jelenség azóta néhány súlyos baleset miatt visszaszorult, emléke azonban „velünk él”.

nagyjából abba is maradtak. (Erre számos bizonyíték van. A lepusztuló főváros romjai alatt terjeszkedő Minótauros, a minden közpénzt felfaló négyesmetró-szörny. A tolnai lankák alpesi autópálya-alagútjai. A köztulajdonú vállalatok jótanács-éhsége. A tisztességes emberek értékalapú közössége. A leggazdagabb 10-100-1000 magyar élettörténete. Közülük vajon hányan kerültek e csoportba a nemzetközi verseny piacon helytálló árukkal és szolgáltatásokkal, és hányan a közjavak prédálásával? A kérdés költői, a választ mindenki sejtí: az előbbiekkal csak eléggé kevesen.)

A munkaintenzív növénytermesztés alapvető, már hivatkozott adottságaiból (piacok közelsége, kedvező agroklimatikus viszonyok, hatalmas, olcsó potenciális munkaerő-kínálat, a legalábbis elméleti szakmai ismeretek megléte) adódó komparatív előnyök szinte kínálják magukat. Az ugyancsak unalomig ismételt agrár-szakmai feltételek (földtulajdon szerkezete, integrátor szervezetek, nemzetközi agrármarketing, tulajdonbiztonság) megteremtése azonban önmagában csak „szükséges, de nem elégséges” feltétele az áttörésnek. A vállalkozói és munkavállalói törekvéseket a verseny piac, különösen a nemzetközi verseny piac felé terelő, változó államrezon is szükséges ehhez.

Az új államrezon Magyarországon „korunk hőse” nem a parlamenti költségterítési háziverseny élmezőnyében végző képviselő lenne. Vagy az önkormányzati köztulajdonban veszteséget veszteségre halmozó vállalat „szervezeti hierarchiájának legfelsőbb szintjein derekasan helytálló topmenedzser”. Vagy a közbeszerzések ingoványos mocsárvilágában alvállalkozói és „vevői” között cirkuszi mutatványokkal egyensúlyozó, a saját vállalkozói vagyont és annak felelősségét messze elkerülő, lehetőleg építőipari vállalkozó. Balekja pedig – más, hasonló sorstársai mellett – nem lenne a néhányhektáros gyümölcsösében a rendszerint ellenséges időjárás mellett a maffiákba tömörülő felvásárlókkal, a pályázati támogatásokat osztó hatóságokkal és az idénymunkások státuszát buzgón vizsgáló adóhivatallal is viaskodó vidéki vállalkozó. Ha érvényesül az új államrezon, megszűnhet a jelenleg még „a közlegelők tragédiájára” emlékeztető csapdahelyzet. Ennél egy-egy nyájtulajdonos esetében ésszerű döntés egy újabb állat kicsapása a közlegelőre, hiszen míg a haszon egésze az övé, addig a veszteségen – a legelő eltartási képességének csökkenésén – minden, a legelőt használó tulajdonostársával együtt osztozik. Esetünkben egy-egy piaci szereplő számára még ésszerű lehet a versenyben, különösen a nemzetközi versenyben helytálló termékek előállítás helyett az elszivárgó közpénzek „felfogására” építő vállalkozói stratégia. Ugyanez áll a piaci szereplő státuszát valamilyen közhivatali vagy köztulajdonú vállalati státuszra arbitrálo egyéni döntésre. Aki így dönt, a vállalkozási környezet nehézségei és bizonytalansága helyett kiszámíthatóságra és biztonságra találhat. Hasonlóságok fedezhetők föl a munkaerőpiacra történő belépés, illetve a távolmaradás közötti egyéni életvezetési döntés esetében is.

Kellően nagyszámú ilyen, az egyénnek egyébként kedvező döntés eredményeképpen azonban már a legelő eltartóképessége – a közpénzek forrása, azaz a nemzetgazdaság adóztatható teljesítménye – látja e döntések kárát. Természetesen életidegen feltevés lenne azt állítani, hogy a közpénzek valamilyen „felfogására”, illetve a verseny piacokon

megnyíló lehetőségek kihasználására építő vállalkozói illetve életstratégiák között minden esetben lehetséges az átjárás. Makrogazdasági értelemben azonban bizonyára létezik ez az „átjárás”: egyébként nem lennének ilyen jelentős különbségek az amúgy hasonló helyzetű országok munkaerő-piaci aktivitási és közületi foglalkoztatási rátái között.

Befejezésül – visszakanyarodva az új „államrezonról” mondottakra (vállalva az avítas bigottság és a naivítás külön-külön sem csekély vádját) ismét Aquinói Szent Tamástól idézünk:

„Aki a köz javára törekszik, következésképpen, két okból is, a saját javára is törekszik. Először, mert egyéni jó nem lehetséges a család, a város, az állam közjáva nélkül. Ezért mondja Valerius Maximus a régi rómaiakról, hogy inkább akartak szegények lenni gazdag birodalomban, mint gazdagok szegény birodalomban. Másodsor, mert az ember az otthonának és az államnak is része, emiatt meg kell fontolnia, mi jó a maga számára abból, ami helyes a sokaság java szempontjából.”¹¹

Csak egyetlen kérdés maradt. Az „államrezon” változásának feltétele-e vajon, hogy Tamás fenti és nem idézett, hasonló gondolatait a „politikai osztály” megismerje, megértse, és ha csak kevéssé is, de „internalizálja”? E változás nélkül ugyanis a legbriliánssabb, szigorúan technokrata fiskális, monetáris és általában gazdaságpolitika is biztos kudarcra van ítélve. Akkor is, ha nem riad vissza a legmagabiztosabb, Bokros Lajos-i elszántságú és társadalmi érzékenységű „reformoktól”.

Bízzunk benne, hogy a „nem” válasz a helyes.

¹¹ „Ad secundum dicendum quod ille qui quaerit bonum communie multitudinis ex consequenti etiam quaerit bonum suum, propter duo. Primo quidem, quia bonum proprium non potest esse sine bono communi vel familiae vel civitatis aut regni. Unde et Maximus Valerius dicit de antiqui Romani quod malebant esse pauperes in divite imperio quam divites in paupere imperio. Secundo quia, cum homo sit pars domus et civitatis, oportet quod homo consideret quid sit sibi bonum ex hoc quod est prudens circa bonum multitudinis.” *Summa Theologica*, II-II, q. 47, art. 10 = THOMAE AQUINATIS *Opera Editio...*, XI., 511. (Saját fordítás, vö. a 9. jegyzettel.)